

UNA CORT A BARCELONA PER A LA LITERATURA DEL SEGLE XV

Jaume TORRÓ TORRENT

(Publicat a *Revista de Catalunya* 163, juny 2001, 97-123)

Alfons el Magnànim marxa a la conquesta de Nàpols (1432). Mai més una cort?

En un document datat a València el 14 de març de 1451, la reina Maria s'adreça a Castellana de Cabanyelles per comunicar-li que escriurà de la seva pròpia mà al seu germà el rei de Castella, per recomanar el seu fill Guillem Ramon de Vilarrasa. El fill de Castellana s'havia fet gran, i, com que per la seva edat, no era convenient que s'estigués més temps a la cort de la reina, aquesta va accedir als precís i a la voluntat de mare, i va fer els passos perquè Joan II de Castella acollís el jove Guillem Ramon a la seva cort, "perquè mills se puixa exercitar en actes pertanyents a sa condició". Aquest és un document preciós d'un fet conegut de fa anys i que havia de condicionar la història de la literatura catalana de bona part del segle XV, això és, l'absència d'una cort. El jove Guillem Ramon de Vilarrasa ja era gran per continuar en una cort de dones, i la seva mare va fer les gestions prop de la reina per trobar-li un lloc on pogués rebre l'educació que pertocava a un cavaller. Castellana de Cabanyelles, com a bona mare, volia la millor educació per al seu fill, i en aquells anys la cort de Joan II de Castella vivia els seus temps més esplèndids. Com el protagonista del *Curial e Güelfa*, va haver de buscar lluny de la seva terra la cort que a València no existia. Uns quants anys després (1459-61) trobem Guillem Ramon de Vilarrasa com a cambrer major i home de confiança del príncep de Viana. En els mateixos anys (1450-51), entre la documentació de la cort de Navarra apareix el nom de Lluís de Vilarrasa. Sembla que es tracta d'un altre fill de Castellana de Cabanyelles, aquell que més tard adoptarà per raó d'herència el cognom de la mare i es farà dir Lluís de Cabanyelles, el qual fou coper de Joan II d'Aragó i va restar fidel al rei en la guerra de la Generalitat. Si resseguim els membres d'aquesta família durant aquests anys, veurem com molts d'ells apareixen en corts de reis i d'infants d'Aragó lluny de Catalunya o del regne de València. Aquest és el cas també de l'empordanès Pere Torroella, el qual marxà de jove a la cort d'un infant d'Aragó, el rei de Navarra, que el destinà al servei del seu fill el príncep de Viana. I, més tard, el trobarem encara a Nàpols a la cort de l'infant Joan, fill de Joan de Navarra. Un altre cavaller valencià, Bernat de Vilarig, amic d'Ausiàs March i que es complau d'al·legar Bernat Metge en lletres de batalla, va criar-se també a la cort de Joan de Navarra. A Nàpols hi havia molts nobles de les nostres terres, i també devien acudir-hi alguns que hi tenien ja un familiar, com Romeu Llull. Els exemples es podrien multiplicar i tots constatarien la mateixa realitat: la noblesa havia d'enviar els seus fills a educar-se en corts lluny del regne de València i de Catalunya. Aquesta situació va ésser provocada per la política mediterrània i peninsular dels Trastàmara. Quan el 29 de maig de 1432 Alfons el Magnànim va partir dels Alfacs amb una gran flota a la conquesta del regne de Nàpols, el rei s'allunyava dels seus regnes ibèrics per no tornar mai més. Amb ell van marxar també els seus germans, els infants Joan, Enric i Pere. Enric i Joan foren fets presoners a Ponça. Un cop alliberats, van retornar a la península ibèrica. L'infant Joan, rei de Navarra, va arribar a Barcelona el desembre de 1435. Va estar-s'hi pocs dies, i va encaminar-se ràpidament cap a Aragó i Navarra. A partir d'ara s'ocuparia en la defensa dels seus interessos polítics a Navarra i a Castella. L'infant Enric, comte d'Empúries, va encaminar-se a Castella, a defensar els interessos familiars en aquell regne. Moriria el 1445, a conseqüència d'unes ferides rebudes a la batalla d'Olmedo.

L'infant Pere, duc de Noto, havia mort al setge de Nàpols el 1438. Tots ells foren personatges inquiets i amants de les lletres i s'agradaven de viure en ambients fastuosos, però cap d'ells va establir una cort a les nostres terres. Els regnes peninsulars de la Corona d'Aragó viurien vint-i-sis anys en l'absentisme reial, i el seu rei i prínceps concentrarien tots els seus esforços en la conquesta i el posterior control del regne de Nàpols i en el domini de Castella i de Navarra. El rei residia a Nàpols; Joan de Navarra, al regne de Navarra o a Saragossa; l'infant Pere, a Nàpols; l'infant Enric, a Castella. Durant aquests anys, la reina Maria va regir el Principat com a lloctinent general, i el regne de València, conjuntament amb l'infant Joan, rei de Navarra. Aragó va regir-lo l'infant Joan. L'única cort estable a Catalunya o al regne de València fou la de la reina Maria, la qual no era el lloc més adequat per a l'educació d'un cavaller. Tots aquests prínceps de la casa de Trastàmara foren amants de les lletres, però els seus interessos polítics van inclinar-los al conreu i a la promoció de la literatura en llengua castellana i de la literatura de l'humanisme a Nàpols. La literatura ha estat sempre una arma política, i en això el rei i els infants d'Aragó no obraven de manera diferent de com ho havia fet Alfons I el Trobador, per posar un exemple. Per tant, gens no ens ha d'estranyar, en principi, que els historiadors de la literatura catalana s'hagin preocupat ben poc d'aquestes corts i de la literatura produïda i consumida en aquests llocs. Pròpiament parlant, pertanyien a la història de la literatura castellana i no pas a la nostra. Tot això en el millor dels casos, perquè més aviat l'actitud dels Trastàmara s'ha interpretat com la natural conseqüència d'una monarquia forastera desinteressada de la vida i de les preocupacions dels seus súbdits naturals. Si hi parem esment un moment, veurem que el tracte que s'ha donat a la cort d'Alfons I el Trobador és molt diferent del que hem donat a la del rei i els infants d'Aragó al segle XV. La cort del rei trobador pertany estrictament a la literatura occitana, però no hi ha hagut mai cap inconvenient a considerar que també concerneix la història cultural i literària de Catalunya i de la Corona d'Aragó. A més, mentre la literatura occitana era en l'origen de la literatura en llengua catalana, en canvi al segle XV assistim a l'afirmació d'un àmbit cultural hispànic, al qual succeirà la dimissió i la castellanització de la noblesa quan en el segle següent la cort va desaparèixer per no tornar. I, sobretot, va esclatar una guerra civil que va durar deu anys llargs (maig 1462 – octubre 1472), que va dividir el país i va enfrontar les institucions de la terra a la monarquia. D'altra banda, els historiadors que han volgut donar una visió més complexa d'aquest període històric, es van moure interessats sobretot pel problema remença i per la reforma de les institucions del país i del govern de la ciutat de Barcelona. De resultes, els historiadors de la literatura no van estudiar, per culturalment forasteres, aquestes corts, no van remenar en els arxius reials a veure quins personatges van estar-hi en relació, les freqüentaren, hi van viure o s'hi van educar. I, en resum, van construir una història de la literatura òrfena de cort i van eludir que una mateixa família regnava de Nàpols a Castella.

Un lloc i un públic per als grans escriptors en català del segle XV.

Aquesta mancança historiogràfica és especialment greu perquè resulta que durant aquests anys es produeixen les grans obres de la literatura catalana medieval. Són els anys en què escriuen Ausiàs March, Joan Roís de Corella i Joanot Martorell. Com ha aclarit la valuosíssima documentació exhumada per J. Villalmanzo i J. Chiner, Ausiàs March va morir el 3 de març de 1459 i Joanot Martorell a finals de l'hivern o al començament de la primavera de 1465. De la mateixa documentació es pot deduir que el *Tirant lo Blanch* hauria d'haver estat acabat als primers mesos de 1464, o no gaire

més tard. I els darrers anys la filologia ha posat de manifest l'important ús que fa Joanot Martorell de l'obra de Joan Roís de Corella fins a convertir-la en pauta d'escriptura, i també records de l'obra d'Ausiàs March en tots dos escriptors. Tota aquesta producció ha quedat fins ara fora de la cort, i no hem parat de demanar-nos en quin públic pensaven Ausiàs March o Joanot Martorell quan escrivien. Un escriptor sense el públic és absurd, i escriure versos que ningú no llegirà és com un ballarí o un mim que actua en la foscor, com deia Ovidi en les *Pòntiques*. I aquest ha estat un dels principals problemes de la història de la literatura catalana del segle XV. La solució que van proposar els historiadors fou les tertúlies literàries ciutadanes, on es reunien nobles que vivien a ciutat, ciutadans honrats, notaris i clergues. Fou el *Parlament a casa de Berenguer Mercader* de Joan Roís de Corella el document literari més important en aquesta construcció ciutadana de la literatura, i a aquest cercle va afegir-se el més popular de Bernat Fenollar i els seus amics. Aquí s'afegiren alguns versos de l'*Espill* de Jaume Roig (vs. 2861-2876) i del *Somni de Joan Joan* (vs. 789-800), que donen testimoni de com la literatura vulgar formava part de l'etiqueta en les reunions femenines de la bona societat valenciana. Així podem llegir-ho ja en els treballs de Salvador Guinot, el qual en 1921 va editar el *Parlament a casa de Berenguer Mercader* precedit d'una introducció amb el títol *Las tertulias literarias de Valencia en el siglo XV* on reproduïa uns articles que havia anat publicant en el "Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura". Aquesta reconstrucció dels diversos cercles literaris valencians va ser perfeccionada per la ploma de Joan Fuster, el qual va començar a parlar també del cercle al voltant d'Isabel de Villena. Estic convençut que aquests cercles existien i que constituïen una autèntica xarxa de llocs de la literatura importantíssima, com estic segur que també existien a Barcelona i a totes les grans ciutats. I és necessari anar-los descrivint i conèixer les seves dimensions i els seus límits si volem entendre el context en el qual era llegida i produïda bona part de la literatura. Jo mateix n'he parlat per a Romeu Lluïl (1987 i 1996). Ara bé, si parem atenció un moment als textos valencians a partir dels quals van reconstruir-se aquestes tertúlies, veurem que llevat del *Parlament a casa de Berenguer Mercader*, corresponen tots als darrers anys del segle XV. Els versos de *L'Espill* de Jaume Roig ens parlen de dones afeccionades a les justes i a les curses de toros que discuteixen pedantment sobre les *Cent novelles*, les *Facècies*, Plató, Ciceró, Cató, Dante, poesies i tragèdies. No podem deduir-ne res més que la caricatura d'una reunió de dones que presumeixen amb la cultura de carta de distinció. Sobre aquest text podien haver-se construït els versos de *Lo somni de Joan Joan*, on una de les dones demana a una altra que sap llegir: "—Digau, senyora:/ i vós, que sou gran oradora/ e gran legista/ que allegau tant lo Salmista/ i lo *Tirant*/ (perquè esta i jo estam altercant),/ digau-nos com/ lo déu d'Amor ha nom de nom?—/ --Diga-us-ho ella,/ que del senyor mossèn Corella/ llig los més dies/ totes les sues poesies—". En aquesta reunió sí que discuteixen de les poesies de Corella i del *Tirant*, i ens assenyalen les modes literàries de València, però l'acció de *Lo somni de Joan Joan* transcorre el 1496, i l'obra fou impresa a València el 1497. El mateix podem dir dels textos a partir dels quals coneixem el cercle de Bernat Fenollar i els seus amics, i de les notícies amb les quals podem refer el món d'Isabel de Villena. Tots ells són posteriors a la guerra civil i sovintegen cada vegada més a còpia que avança el segle. Els documents més antics són el famós certamen de 1474, convocat pel gran capità de Joan II i mestre de Montesa Lluís Despuig, i el debat de Bernat Fenollar amb Joan Vidal, Joan Verdansa i Pere Vilaspinosa, que va sentenciar el barceloní Miquel Estela pocs després de "la bona pau" dels catalans; això és, després de la pau de Pedralbes l'octubre de 1472. A finals del segle XV, la vida cortesana va desplaçar-se a València i en aquesta ciutat va retirar-se bona part de la noblesa del país. Però aquesta

és una altra cort i correspon a un món brillant i fastuós que fou segat per una altra guerra, la de les Germanies. Aquests mateixos textos, degudament situats en l'espai i el temps se'ns revelen un reflex precís d'ambients literaris en contacte amb una rica vida cortesana a finals del segle XV, però no ens expliquen els primers dos terços del segle. Tornem al *Parlament a casa de Berenguer Mercader*. Si mirem bé els contertulians que hi participen, veurem que es tracta d'una tertúlia familiar i així ho va remarcar Martí de Riquer. Entre ells trobem aquell Guillem Ramon de Vilarrasa, de qui he parlat en començar i que fou cambrer major i home de la més estreta confiança del príncep de Viana. Ni de Guillem Ramon de Vilarrasa ni del mateix Joan Roís de Corella coneixem lligams familiars amb l'amfitrió d'aquella sessió literària. Berenguer Mercader era batlle general de València i, quan el príncep de Viana va establir-se a Barcelona, va contribuir amb els seus diners en les finances del príncep. En reconeixement, el príncep va nomenar-lo conseller seu i va lligar-lo a la seva persona com podem llegir en un document datat a Barcelona el 22 de novembre de 1460. No va cobrar mai, i el seu nom i el deute estan consignats quan va estendre's l'inventari de béns i de deutes a la mort del príncep. L'intercanvi epistolar entre el príncep i Joan Roís de Corella són més clars encara respecte a la relació personal entre el príncep i el mestre de la prosa d'art, i Martí de Riquer ha escrit fins ara les millors pàgines sobre aquesta relació en la seva *Història de la Literatura Catalana*. En aquest lloc va assenyalar amb la seva agudesia i sentit comú habituals que els elogis que Joan Roís de Corella adreça al príncep de Viana fan la impressió que dissimulen una actitud adversa a Joan II, i va posar en relleu que li dóna el títol de "lloctinent de la divina majestat", com qui al·lega una legitimitat superior al mateix rei. Tot això devia complaure tant el príncep com hauria desagradat a Joan II. Quan el rei va rebre a Saragossa pel gener de 1462 els ambaixadors de la Generalitat i va explicar-los els motius per què havia detingut Carles de Viana, va insistir com a gravíssima traïció que el seu fill actuava de fet com a primogènit i lloctinent seu d'esquena a la seva persona. Entre aquests actes, hem de comptar el nomenament de Berenguer Mercader com a conseller seu. Potser el *Parlament* respon a una ficció, com va pensar Salvador Guinot. Potser la peça té un punt de partença real, com va dir Martí de Riquer. Ara bé, si ressituem els personatges en l'ambient proper al príncep de Viana, els elements històrics i literaris del *Parlament* conflueixen amb gran simplicitat. I és que una peça necessària del sistema literari era la cort, la qual té un paper decisiu en totes les literatures fins almenys al segle XVIII. I algun canvi hi ha quan a partir del regnat de l'emperador desapareix per sempre una cort a Aragó, i així ho van sentir les classes dirigents d'aquest país.

Recuperar les corts dels Trastàmara per a la literatura catalana del segle XV.

La cort era el lloc de producció i consum principal de la literatura, i era a més el lloc on es marcaven les pautes literàries a seguir i el principal motor de renovació. Al seu torn, la literatura era també un valor de promoció en la cort. Les famílies nobles i tothom qui volia ascendir socialment i políticament aspirava enviar-hi els seus fills, i aquests representaven la família, hi aprenien la milícia i tot allò que manifestava el seu estament. Entre aquestes coses, havien d'aprendre a jugar a pilota, a justar, vestir, dansar, tocar instruments musicals i compondre cançons, i adquirir el que avui dia coneixem com una cultura general. En la cort creixerien amb els prínceps i infants que després regnarien, i establirien lligams d'amistat amb els nois de la seva edat que més tard regirien el país. Aquesta és la carrera de Curial, i també la de personatges històrics com Pere Torroella o Lluís de Vilarrasa. Aquest principi, s'ha seguit per explicar el món

dels trobadors, les corts de Pere el Gran i els seus descendents, la cort de l'emperador Carles V. Fins diria per a la cort anterior, la dels reis Catòlics, i així ens ha valgut per a Francesc Moner i per a Joan Boscà, però no per al segle XV. La crítica ha mantingut el principi per a la literatura catalana fins que va regnar el casal de Barcelona, però ja no quan ha arribat als Trastàmara d'Aragó. Els grans mestres com Jordi Rubió i Martí de Riquer van mantenir l'esquema en les seves respectives històries de la literatura catalana, i, si les fullegem, veurem com parlen de poetes del regnat d'Alfons IV el Magnànim i de poetes del regnat de Joan II. La paradoxa s'ho val, perquè la Corona d'Aragó continuava essent independent i sobirana, i a més produiria l'època de major esclat en les nostres lletres medievals. Però va passar que es va traslladar al camp literari el divorci entre la monarquia i les oligarquies que regien les ciutats, que va esclatar en la cruenta guerra civil del segle XV. I, d'acord amb aquest guió, es va escriure una història de la literatura d'esquena a la cort i no es va trobar el públic normal que s'espera sobretot per a un poeta en l'edat mitjana i en general per a qualsevol escriptor. Llavors, va suplir-lo pel món de les tertúlies literàries i es va avançar, com qui no vol, al segle XIX. Però, si bé, en els temps medievals, un poeta o un escriptor pot escriure lluny de la cort, per a la poesia com a sistema literari la cort és una peça imprescindible. I això val per a tota l'edat mitjana i per a la gran literatura en castellà, en anglès o en francès fins al segle XVIII, fins al punt que Ausiàs March lluny de la cort sembla més una creació romàntica del segle XIX que un poeta medieval. Per entendre com es va arribar a crear aquest prejudici historiogràfic, convé remuntar-nos a l'origen del conflicte. Aquest divorci entre la monarquia i les institucions de la terra que va esclatar a mitjan segle XV es covava ja des dels darrers anys del regnat de Pere III el Cerimoniós. Quan a primers de juny de 1456 va començar a veure's a Barcelona el cometa Halley, l'escrivà de la Generalitat, Jaume Safont, va llevar-se en plena al nit i va pujar al terrat de casa seva a contemplar-lo. I va anotar: "Déus vulla que bon senyal sia, que los hòmens de la busca han tal adobada aquesta ciutat que ab poques males ventures hauríem prou sobre açò que havem". El dietari és ple de notes personals que traslladen la tensió política en què es viu durant aquests anys. El 25 de gener de 1460, van traslladar-se les despulles de Martí I l'Humà i de Violant de Bar de la catedral de Barcelona a Poblet. Joan II es trobava a Barcelona i no va voler pagar bona part de les despeses de la translació. El comentari de l'escrivà de la Generalitat fa: "bona glòria hagen llurs ànimes e mala la dels mals reis e de les males reines, jo sé per qui ho dic". El 9 de febrer de 1461, arran de la detenció del príncep de Viana, es van treure la bandera de la Generalitat i la reial al crit de "via fora, sometent!" "contra los malvats consellers del senyor rei". Mort el príncep de Viana, la reina Joana Enríquez va passar a ésser la lloctinent general en representació del príncep Ferran. En aquella ocasió, les oligarquies que governaven la Generalitat i els governs de la ciutats, van presentar-li una llista dels consellers que havia d'apartar de prop seu. Es tractava del mateix conflicte que havia viscut Pere el Cerimoniós en els darrers anys del seu regnat, del mateix que van viure intensament Joan I i Violant de Bar, i fins Martí l'Humà. L'escrivà de la Generalitat, tanmateix, va projectar sobre les despulles d'aquests reis camí de Poblet un passat de comunió entre la monarquia i les classes dirigents que ell representava amb la seva ploma, que avui sabem fals. Aquells reis van patir també l'oposició d'interessos entre monarquia i institucions de la terra, i van haver de fer front a unes oligarquies que regien aquestes institucions i que també volien controlar el consell del rei. Finalment, va esclatar el conflicte amb tota la seva violència. La historiografia va traslladar a la literatura aquest divorci i la comunió ideal dels temps dels bons reis. I l'absentisme, o millor dit la llunyania de les diferents corts dels Trastàmara, l'important protagonisme que van tenir en la literatura castellana, les

poques notícies d'alguna presència de la literatura catalana en aquestes corts, i el prejudici que es tractava d'una monarquia forastera, més preocupada pels seus interessos a Castella i a Navarra o per grans empreses mediterrànies que curiosament ara es descrivien com a contràries als interessos dels seus súbdits naturals, van portar a no seguir el camí de la cort i a deslligar la gran literatura catalana del seu lloc natural. És més, sovint se la veure com un element castellanitzador i Pere Torroella, el poeta més important en aquests llocs així ho demostrava. Francesc Moner i Joan Boscà eren la conseqüència final d'un procés que venia lluny. Per tant, es va pensar que no hi havia cort per a les lletres catalanes, i la literatura es va entendre com al fruit exclusiu de la cultura de les ciutats i de la difusió del saber entre aquestes classes. Si bé l'extensió del saber en les ciutats i en les classes dirigents és real i molt important, manca la peça que donava cohesió a tot el sistema literari i als valors socials que la poesia i la literatura representaven. Si la literatura era un valor altíssim en la promoció política i social i en l'educació de les classes elevades, la clau de volta del sistema literari i el lloc on trobava la seva perfecció era la cort, i ara tenim ja prou elements per a recuperar-la.

Martí de Riquer, a partir de la documentació que va fer-li conèixer Lluís Cerveró, i després Albert Hauf, a partir de la documentació exhumada per J. Chiner i J. Villalmanzo, han posat de manifest les importants relacions familiars que hi ha entre els membres de la noblesa valenciana relacionats directament o indirectament amb els grans escriptors i amb moltes de les obres del moment. Aquesta noblesa valenciana està estretament lligada a la casa reial. En efecte, es fa difícil d'imaginar una noblesa sense el seu rei i sense la cort. I, si resseguim els rics arxius del país, com intento mostrar al llarg d'aquestes pàgines, veurem com la noblesa, i amb ella el patriciat, viu en funció de la cort, i entre aquests trobarem els principals promotors i consumidors de la literatura. La documentació que coneixem des de Lluís Cerveró, i especialment les troballes dels darrers anys de Jaume Chiner i Jesús Villalmanzo ha canviat sensiblement aquest panorama. En aquests darrers anys he estat preparant l'edició de bona part dels poetes del cançoner de Saragossa; en concret, l'obra de Lluís de Vilarrasa, Lluís de Requesens, Lleonard de Sos, Martí Garcia, Perot Joan i mossèn Sunyer. I actualment dirigeixo amb Rafael Ramos la tesi de Francisco J. Rodríguez Risquete sobre Pere Torroella. Per a l'estudi del marc literari i històric d'aquests poetes, s'ha partit de les notes que va donar Jordi Rubió i Balaguer en la seva *Història de la literatura catalana*, que assenyalen cap a l'Arxiu Reial de Barcelona. La documentació que he anat reunint ens permet ja recuperar aquest context a través de Joan II i de la fugaç però intensa aventura del príncep de Viana. Aquests mateixos documents i el context literari en què hem de llegir-los ens fan ressituat les tres plomes més conspícues de la València d'aquest segle, Ausiàs March, Joan Roís de Corella i Joanot Martorell en les corts dels Trastàmara, i recuperar la cort com un estímul literari de primer ordre i com el lloc on s'imposaren Ausiàs March i Joan Roís de Corella com a models d'escriptura. Aquesta mateixa documentació ens situa Joanot Martorell en aquest mateix lloc en els anys que va escriure la seva gran novel·la. Tot això resol l'enorme paradoxa de què he parlat més amunt, i ens fa recuperar per a la literatura el seu espai natural, on es donen les pautes literàries i on aspira a imposar-se un escriptor. En definitiva, el lloc on l'escriptor i l'obra es reconeixen socialment com a tals.

Joan de Navarra i Carles de Viana a Catalunya: 1454-1461.

La cort més propera hauríem de situar-la a Saragossa on solia residir Joan de Navarra i des d'on vetllava pels seus interessos tant a Castella com a Navarra. Aquesta cort és un lloc important en la producció i transmissió de la literatura castellana del

segle XV, especialment de la poesia de cancionero, però també de la prosa. Aquesta i les altres corts dels Trastàmara van propiciar contactes i intercanvis literaris i culturals que hem de resseguir i que ens ajudaran a explicar millor les obres dels grans autors catalans o fins castellans, com constaten el *Proemio e carta* del Marquès de Santillana i l'obra d'Enric de Villena, i la persona de Pere Torroella. I, si bé les notícies d'alguna presència de producció literària catalana en aquest ambient són més aviat escasses i no comencen a aparèixer fins al tombant de la meitat de segle, foren molts els cavallers i poetes que van fer-s'hi grans, com demostren Pere Torroella, i Guillem Ramon i Lluís de Vilarrasa, fills de Castellana de Cabanyelles, i cavallers bregosos i cultes com Bernat de Vilarig, amic de Juan de Villalpando. Ara bé l'estiu de 1454 Alfons el Magnànim va constituir Joan de Navarra lloctinent general de Catalunya, i el primer d'agost va convocar des de Lleida els tres estaments del Principat a les corts que havien de celebrar-se a Barcelona. Aquestes corts foren ajornades diverses vegades i van allargar-se fins a la mateixa mort del Magnànim el 1458. Això va obligar el rei de Navarra i la seva cort a fer-se present entre nosaltres, i Antoni Vallmanya en un debat amb Joan Fogassot va poder adreçar-se "a l'il·lustríssimo senyor rei de Navarra, lloctinent general del molt alt senyor rei d'Aragó" perquè sentenciés aquell debat. Donaré encara un altre exemple. El *Dietari de la Generalitat* ens fa saber que el 20 de novembre de 1455 van celebrar-se unes justes a la plaça del Born en les quals participaren diversos membres de la cort de Joan de Navarra. Entre aquests hi havia Guillem Ramon d'Erill i Bernat Hug de Rocabertí, comanador d'Alfambra, militar i poeta destacat en la història de la literatura catalana d'aquest segle. Aquestes dues notícies ens permeten veure com recuperen la cort i el públic natural notaris i ciutadans barcelonins i catalans que de feia anys vivien lluny de les seves terres com Bernat Hug de Rocabertí i que formaven part del consell de Joan de Navarra. El juny del 1458 va morir Alfons el Magnànim, i això farà que arribi Barcelona una altra cort encara. Uns quants anys abans havia esclat a Navarra la guerra entre el príncep Carles de Viana i el seu pare Joan. En la primavera 1456 després de la desfeta d'Estella, en una forta ofensiva del comte de Foix i dels agramontesos, navarresos partidaris de Joan de Navarra, Carles va fugir i va travessar els Pirineus a pidolar ajut prop de Carles VII de França, i després fins a Milà i a Nàpols on va cridar-lo el seu oncle Alfons el Magnànim i on arriba el gener de 1457. El príncep de Viana va residir a Nàpols durant un any, fins al juliol de 1458. Mort Alfons IV, tant el príncep com els cortesans del Magnànim, ara orfes de rei, feien més nosa que servei al nou rei de Nàpols, Ferran. I el príncep va retirar-se amb molts d'ells cap a Sicília. Aquest viatge acabarà a Barcelona el 28 de març de 1460. Tot això farà canviar radicalment el panorama literari de casa nostra, i d'unes terres sense corts passarem a una ciutat i a unes terres amb intensa presència cortesana. Amb ben pocs anys, la literatura i la poesia van recuperar el seu espai natural i en aquest lapse curt de temps apareixeran a Barcelona els grans cançoners que reuneixen la producció de mitjan segle XV.

A Nàpols, el príncep de Viana va trobar-se Pere Torroella, un antic servidor seu i del seu pare. Ara, en aquella ciutat, servia i vivia a casa de Joan d'Aragó, fill natural de Joan de Navarra i futur arquebisbe de Saragossa. A partir d'aquest moment, acompanyarà el príncep fins a la seva mort, i quan esclatarà la guerra, es veurà compromès en el bàndol de la Generalitat. A Nàpols, es trobava també Joanot Martorell, com ha donat a conèixer la documentació publicada per J. Villalmanzo (1995). Aquesta documentació aclareix que Joanot Martorell residia a la cort de Nàpols del maig de 1450 fins a la mort d'Alfons el Magnànim el 1458, amb un breu parèntesi en el qual el trobem a València pel novembre de 1452 en una missió en servei del rei. Fins ara s'ha suposat que a la mort d'Alfons el Magnànim Joanot Martorell va retornar a València,

on va retirar-se i va passar els seus darrers anys i on, incorporat en l'opulenta societat valenciana, escriuria el *Tirant*. Sempre m'havia cridat l'atenció que durant tots aquests anys no es documentava mai Joanot Martorell a València i que sempre era el seu germà Galceran i no Joanot qui apareix en la documentació defensant els interessos familiars com a procurador seu. Una lectura atenta de la documentació publicada per J. Villalmanzo i per J. Chiner posa de manifest un buit en la documentació de Joanot Martorell que comprèn precisament als anys més importants literàriament. A la mort del Magnànim, la major part dels cortesans catalans, aragonesos, valencians i castellans van seguir el príncep de Viana en el seu viatge fins a Barcelona. Altres, els retrobem a la cort de Joan II d'Aragó, i alguns altres devien tornar a Castella. En aquest marc, vaig començar a treballar amb la hipòtesi que Joanot Martorell havia seguit la cort del príncep de Viana, i, quan passava pel carrer del duc de la Victòria, m'agradava d'imaginar-me'l al palau Desplà, on solia residir el príncep de Viana el temps que va estar-se a Barcelona. Doncs bé, en aquesta reconstrucció dels llocs de la literatura catalana del segle XV, vam partir del principi que, si resseguíem la persona i l'obra de Pere Torroella, recompondríem bona part d'aquests corts i d'aquests llocs de la literatura. Doncs bé, resseguint Pere Torroella i la cort del príncep de Viana, Francisco J. Rodríguez Risquete va topa l'estiu passat a l'Arxiu Reial de Barcelona amb Joanot Martorell entre aquells documents que tant irritaven Joan II i que ens traslladen l'actuació i els gestos de Carles de Viana en la política. Ara podem afirmar amb seguretat que, després de la mort del Magnànim, Joanot Martorell no va tornar a València. Va seguir el príncep de Viana. En aquesta mateixa cort, tenim durant aquests anys Guillem Ramon de Vilarrasa, amb el qual he començat aquestes pàgines i que apareix al famós *Parlament a casa de Berenguer Mercader*. En aquesta cort trobem un Francesc Ferrer, uixer d'armes, i que sembla millor candidat a ésser identificat amb el Francesc Ferrer amb qui debat Pere Torroella, que no pas el Francesc Ferrer mercader que va proposar com a poeta J. Auferil (1989). En aquesta cort trobem Francesc de Pinós, probable autor del cançoner del marquès de Barberà, document de primer ordre tant en la transmissió de Joan Roís de Corella com en la de Juan de Mena, com mostra Sadurní Martí (1997 i 1998). Aquest cançoner és una prova valuósíssima de Juan de Mena convertit en un clàssic entre nosaltres. En aquest mateix lloc hem de situar el cançoner de Saragossa, el primer document que fa d'Ausiàs March un clàssic, i ho fa de la mà de Pere Torroella. Al voltant d'aquests dos el cançoner reuneix obres cortesanes de poetes menors tots relacionats amb aquesta cort, com són el mateix Lleonard de Sos i Francesc Ferrer, o amb la de Joan II, com són Lluís de Vilarrasa o Lluís de Requesens. Són anys de tensions entre Carles de Viana i Joan II, però també d'acords i d'intensa activitat diplomàtica entre els consellers i servidors de l'un i l'altre, i entre els del rei apareixen constantment en aquests anys Bernat Hug de Rocabertí i Pedro de Urrea. Recordaré només la concòrdia de Barcelona (26 gener 1460), signada davant d'aragonesos, catalans i sicilians, i la solemne entrada a Barcelona (14 maig 1460) de tota la família reial reconciliada i unida per última vegada. I en aquesta cort hem de situar els documents més antics de la difusió de Joan Roís de Corella. Ara sabem que Joanot Martorell es movia en aquest ambient, i que va continuar entre les files de vianistes i antiojanistes fins més enllà de la mort del príncep. Acabada la novel·la i mort el seu protector, va haver de procurar-se uns nous senyors en el seguici de Pere el Conestable i va dedicar a ells la novel·la de cavalleries que ja devia tenir acabada. Aniré per parts. Començaré amb Ausiàs March i el cançoner de Saragossa, seguiré amb Joan Roís de Corella, després amb Joanot Martorell i finalment amb totes les repercussions de l'establiment d'aquesta cort a Barcelona i els estímuls que va representar.

Ausiàs March i la cort.

El document més antic a presentar Ausiàs March com al poeta major és el cançoner de Saragossa. Aquest cançoner s'obria amb Ausiàs March i tornava a tancar-se amb Ausiàs March. Els quaderns centrals reunien un cançoner de Pere Torroella, entre Ausiàs March i Pere Torroella es van copiar els poetes relacionats per vincles familiars amb Ausiàs March, això és, Pere March, Jaume March i Arnau March, que devien anar lligats en la transmissió al nom d'Ausiàs March; l'únic poeta que es manté de la tradició anterior i que serà un clàssic al llarg de tot el segle XV, això és, Jordi de Sant Jordi; i altres poetes lligats a Pere Torroella i relacionats amb la cort del príncep de Viana, amb la de Joan II i fins amb la d'Alfons el Magnànim a Nàpols com són Lluís de Vilarrasa, Lluís de Requesens, Lleonard de Sos, Francesc Ferrer, Perot Joan i probablement mossèn Sunyer. La transmissió i les citacions d'un poeta a l'altre confirmen els lligams d'aquest cercle. Es tracta d'un cançoner amb una proposta literària clara i un evident protagonisme de Pere Torroella en la formulació d'aquesta proposta. L'estudi dels poetes que prenen Ausiàs March com a model confirma el paper decisiu que té Pere Torroella en aquesta opció. Els distingeixen també el marcat caràcter cortès de la poesia, el conreu de formes mètriques musicals i l'interès per la poesia tradicional. El segon gran cançoner d'Ausiàs March, el famós manuscrit B 2281 de la Hispanic Society of America de Nova York, presenta una inspiració semblant. També en aquest cançoner el compilador presenta Ausiàs March i Pere Torroella com als grans poetes, amb una clara jerarquia, i reuneix un cançoner d'Ausiàs March i un cançoner de Pere Torroella. En aquest mateix context caldrà buscar el cançoner d'Ausiàs March que es va utilitzar tant per a aquestes dues compilacions com per a l'altre gran cançoner d'Ausiàs March, el manuscrit 2244 de la Biblioteca Universitària de Salamanca. En aquest manuscrit es va afegir després de les poesies d'Ausiàs March, una cobla sota la rúbrica de Lluís Pardo parafrasejant uns versos de March. Doncs bé, entre la documentació de Carles de Viana apareix un Lluís Pardo, que va contribuir també amb una suma important de diners a les finances del príncep. Estic enllestint una edició per a "Els Nostres Clàssics" dels principals poetes del cançoner de Saragossa, on s'explica en una llarga introducció l'obra d'aquests poetes i el context en què escriuen, i on es descriu i s'estudia el cançoner, tot amb la deguda documentació. Francisco J. Rodríguez Risquete en els mesos immediats donarà a conèixer el treball de recerca que té ja gairebé a punt, en el qual exposa els lligams en la transmissió entre el cançoner de Saragossa i el cançoner d'Ausiàs March de Nova York, i els altres cançoners. Una altra cosa important a destacar d'aquest cançoner és la seva expressa voluntat de catalanització. Opta decididament pel català com a llengua de la poesia. Si repassem la transmissió de l'obra de Joan Berenguer de Masdovelles, veiem que és a partir de quan entra en contacte amb la cort de Joan de Navarra i després amb els poetes lligats a la cort del príncep de Viana que es decanta decididament pel català. Joan Berenguer de Masdovelles fou home lligat a la persona de Joan II des que fou constituït en lloctinent general i després fou joanista destacat, i devia ser a partir d'aquests anys que va conèixer les noves propostes literàries. Tot això ens obliga a revisar el que fins ara s'ha dit quan s'ha relacionat la catalanització de la poesia a la persona d'Ausiàs March i al fet de situar-se fora de la cort. Probablement, a la corona d'Aragó passa algun fenomen semblant al que havia passat a Castella amb el canvi de monarquia, i els Trastàmara serien un factor d'hispanització, això és d'abandó del provençal i de catalanització definitiva de la poesia. Si el casal de Barcelona estava vinculat per lligams familiars amb la tradició provençal fins a sentir-la patrimoni propi, això ja no devia ésser així amb la nova família regnant. No té cap sentit un Ausiàs March que no pensa en la cort quan escriu.

Fins Ovidi exiliat a Tomis, s'afanyava a fer-se present a Roma amb la seva obra. Joan de Navarra i després el príncep de Viana eren els seus senyors naturals, com a ducs de Gandia i totes les notícies i documents literaris ens porten a cercar en aquests cercles la difusió d'Ausiàs March. D'altra banda, sembla que hem de pensar que Pere Torroella i el mateix príncep coneixien Ausiàs March ja abans d'arribar a Barcelona. Tenim alguna escassa notícia indirecta del coneixement d'Ausiàs March a Nàpols a través de Giovanni Pontano, que coneixia personalment Pere Torroella. Tenim el reconeixement del Marquès de Santillana en el seu *Proemio e carta*. Tenim Bernat Hug de Rocabertí, comanador d'Alfàmbra i present a la cort de Joan II almenys des de 1455. En un excel·lent article, Lluís Cabré (1998) explica com Iñigo López de Mendoza actualitza la seva memòria mentre l'escriu. Podria molt ben ser que des de la cort de Joan de Navarra o del mateix príncep, entre l'una i l'altra no devia haver-hi diferències culturals, hagués tingut notícia d'Ausiàs March. Tenim també Pedro de Urrea, home lligat a Joan de Navarra, i fill de Teresa d'Híxar, amb la qual, com ha proposat Lluís Cabré, s'ha d'identificar la Teresa cantada al poema 23. El poema podria molt bé haver acompanyat un petit cançoner dedicat a Pedro de Urrea, cosa que explicaria aquell vers tan singular de "verge no sou perquè Déu ne volc casta" (23, 24). Ausiàs March hauria fet una lloança de Pedro de Urrea a través de la mare. De Pedro de Urrea sabem que coneixia bé l'obra d'Ausiàs March, i de Teresa d'Híxar coneixem la seva amistat amb el poeta de Gandia. Francament, no té cap sentit lloar una dama i recordar-li precisament que no és verge. S'entén millor si sabem que és un elogi cortesà a la mare i al fill, un home influent en la cort de Joan de Navarra. Finalment recordaré que la darrera documentació publicada per J. Chiner (1997) mostra constants conflictes d'Ausiàs March amb els jurats de Gandia, i que fou col·lector de les rendes ducals a partir de 1451. Aquí se'ns obre una via de relació amb Navarra, i convé tenir present que la poesia és un instrument important de persuasió. Recordaré només el *Presoner* de Jordi de Sant Jordi o el cas de Bernat Metge, perquè l'*eloquentia* és sempre un document de la virtut de l'orador o del poeta, especialment davant prínceps tan lletrats com els reis i els infants d'Aragó de la casa de Trastàmara. Tot això ens permet suposar que el coneixement de Pere Torroella de la poesia d'Ausiàs March havia de venir de molt abans que arribés a Barcelona procedent de Nàpols, sobretot quan no documentem una forta presència d'Ausiàs March fora d'aquests cercles. Ara bé, una cosa és que Ausiàs March sigui ja un poeta reconegut a la cort al voltant de 1450, o uns quants anys abans, i l'altra que s'hagi convertit en el poeta de referència. D'això, no en tenim notícia fins que Carles de Viana posa punt final al seu llarg pelegrinatge a Barcelona, i el primer document és el cançoner de Saragossa. La mateixa obra de Bernat Hug de Rocabertí ens permet establir aquesta mesura. A diferència de molts altres poetes ausiasmarquistes en els quals observem un coneixement de Pere Torroella, no sembla que en aquest cas haguem de relacionar la presència d'Ausiàs March al mestratge de Pere Torroella. El caràcter dels records d'Ausiàs March en Bernat Hug de Rocabertí és un altre, però ens permet parlar de la importància d'Ausiàs March també en els cercles de Joan de Navarra.

Joan Roís de Corella i la cort.

El cas de Joan Roís de Corella és força diferent. En primer lloc, tenim el debat epistolar amb el príncep de Viana. Més amunt he destacat l'important significat polític dels hiperbòlics ditirambes que va remarcar Martí de Riquer. En segon lloc tenim el testimoni del cançoner del marquès de Barberà. Aquí s'afegeix el manuscrit de la Biblioteca Nacional de París it. 590, procedent de Nàpols i en el qual les peces afegides en els fulls en blanc donen testimoni d'algú que acompanyava la cort del príncep de

Viana en la seva trajectòria mediterrània fins a Barcelona. Entre aquests fulls va copiar-se una *Canción de Caldesa*. I les úniques composicions en les quals les rúbriques ens fan saber l'autor són en un llarg debat entre Gonzalo de Avila i Antón de Moros. D'aquest darrer, fins ara no en sabíem res més. Quan vaig donar-la a conèixer, vaig formular la hipòtesi d'un manuscrit que viatjava amb la cort del príncep de Nàpols a Barcelona. L'estudi més detallat del manuscrit, que finalment he pogut veure, i la documentació exhumada de l'Arxiu Reial de Barcelona, que ha permès documentar un Antón de Moros que acompanya el príncep des de Sicília, m'ha permès contrastar i afirmar aquella hipòtesi. Finalment el mateix cançoner de Saragossa relaciona Joan Roís de Corella amb el cercle de Pere Torroella. Una altra composició de Corella el reassigna en el cercle del príncep de Viana: la poesia satírica contra Bernat del Bosch. En totes les històries de la literatura catalana es parla del cicle de poesies contra Bernat Fajadell. Francisco J. Rodríguez Risquete mostra en un article en premsa que aquest cicle no existeix, i que es deu a una mala lectura de Baselga. Al cançoner van copiar-se quatre composicions de Pere Torroella, Perot Joan, Francesc Ferrera i don Diego contra un tal Bernat, clergue apòstata. A aquest cicle s'ha d'afegir la composició de Joan Roís de Corella contra Bernat del Bosch, com mostren els continguts i les característiques formals del poema. Més tard el mateix copista va afegir en l'espai en blanc que restava en aquells fulls una altra composició contra un altre clergue, Joan Fajadell (o Rajadell), que durant la guerra va lluitar al costat de Joan II, i que documentem entre els defensors de la força de Girona al costat de la reina Joana Enríquez i del príncep hereu Ferran. Baselga va pensar que aquesta peça anònima formava part del mateix cicle de les quatre anteriors. Va deduir-ne una sola víctima i va crear un nou personatge, Bernat Fajadell. Ens trobem davant un document d'enorme valor, ja que pel seu caràcter aquestes peces solen copiar-se quan són de rabiosa actualitat, i ens assenyala que el cançoner ja havia estat compilat i copiat quan va esclatar la guerra i es va compondre la peça contra Joan Rajadell. Totes aquestes notícies ens parlen de l'obra de Joan Roís de Corella en la cort del príncep de Viana aquests anys i són les més antigues que tenim. A tot això haurem d'afegir Joanot Martorell i el *Tirant lo Blanch*, que ara hem de situar en aquest lloc, i ve a confirmar-ho la mateixa transmissió de l'obra de Joan Roís de Corella. Aquests darrers anys la filologia ha mostrat que el text de Corella que coneix Joanot Martorell és de tradició manuscrita barcelonina, això és el transmès pel cançoner del marquès de Barberà i per la compilació coneguda com a Jardinet de orats. Tot això ens obliga a revisar la percepció que teníem fins ara de l'obra de Joan Roís de Corella i a convertir-lo en un escriptor lligat a la cort, que correspon al gustos d'un príncep que s'agradava d'escriure en prosa d'art. I ara no puc estar-me de parlar de la bonica *Balada de la garsa i de l'esmerla* i de la cobla esparsa que comença *Si en lo mal temps la serena bé canta*. Amb aquesta cort van arribar des de Nàpols nous estímuls per a la poesia musical que porten fins a l'elegant dansa de Corella i a la cobla esparsa de la serena. Confio que algun dia els rics arxius de casa nostra ens documentaran les relacions personals entre el mestre de la prosa valencià i el seu senyor natural el príncep de Viana.

Joanot Martorell i la cort.

Joanot Martorell va estar a la cort de Nàpols del maig de 1450 fins a la mort d'Alfons el Magnànim el 1458, amb un breu parèntesi en el qual el trobem a València pel novembre de 1452 en alguna missió del rei. Constantinoble havia caigut el 29 de maig de 1453. La notícia va causar una enorme impressió a tota Europa, i es va viure amb especial emoció a la cort d'Alfons el Magnànim. Llavors va començar el gran projecte de croada contra els turcs, que havia d'ésser també una solució final i havia

d'alliberar no solament Constantinoble i Jerusalem, sinó també en els projectes hispànics el Nord d'Àfrica. La bibliografia sobre aquest punt és extensíssima i no caldrà que m'hi aturi. Tots els estudiosos l'han tinguda present a l'hora de glossar el *Tirant*. Es tracta d'un projecte viscut amb especial intensitat en aquest país encara fins als temps de l'emperador. I la vigència, les traduccions i les impressions del *Tirant* segueixen la història d'aquest projecte, com ha assenyalat Rafael Ramos a partir de l'*Amadís* (1995). Joanot Martorell vivia en una cort en primera línia de combat, la qual va produir durant el temps en què hi va residir molta literatura relacionada amb la croada contra els turcs. Com ha observat el mateix J. Villalmanzo, a Nàpols devia començar a gestar la novel·la que va escriure després. En els cançoners catalans relacionats amb la cort del príncep abunden les còpies de cançons de croada, i totes elles estan escrites des d'un ambient d'eufòria i de solució final. Com ha assenyalat Rafael Ramos, tot això ens obliga a situar la redacció del *Guillem de Varoic* abans de la caiguda de Constantinoble, i ens porta a pensar que fou precisament aquest esdeveniment allò que va fer-li abandonar la novel·la que havia emprès per un altre projecte molt més ambiciós. L'altra diferència rellevant entre el *Guillem de Varoic* i el *Tirant lo Blanch* és la prosa d'art, que podem concretar en la ploma de Joan Roís de Corella, la qual satisfia els gustos d'un príncep. Ara sabem que a Nàpols Joanot Martorell va trobar-se amb el príncep de Viana i que va acompanyar-lo en la seva trajectòria mediterrània fins a Barcelona, i que va passar els darrers anys de la seva vida, durant els quals escriu la seva gran novel·la, entre el cercle de vianistes i antijuanistes després d'esclatar el conflicte. Joanot Martorell apareix documentat constantment en volums de l'Arxiu de la Corona d'Aragó com a escrivà de ració del príncep de Viana i com a trinxant del príncep en missions al seu servei. Després de la mort del príncep, se'l documenta en l'Arxiu de la Corona d'Aragó i en l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona durant la lloctinència de Joan de Beaumont en diverses missions al servei de la Generalitat a Castella i a França. Aquests documents ens fan saber que vivia en aquests ambients quan la va escriure i que fou en aquests llocs on va conèixer els materials a partir de la qual vestir-la. A un projecte ambiciós correspon un revestiment literari més noble. Els estímuls que podia rebre a Nàpols, a la cort del príncep de Viana i en les diverses missions a altres llocs en què el documentem són moltíssims i això obre una nova percepció del *Tirant* i una nova avaluació de les seves fonts. El *Tirant lo Blanch* no és un cosit de retalls ni és l'obra d'un antic cavaller arruïnat, desarrelat i marginat del cercles importants. És una novel·la de cavalleries escrita en una cort de múltiples estímuls i per un antic cavaller que vivia al rovell de l'ou i que va conèixer els ambients més distingits. Faré esment només de dos d'aquests múltiples estímuls. Entre els llibres de la biblioteca de Carles de Viana hi ha una *Alphonseis* de M. Zuppardo, poema èpic a imitació de l'*Eneida* escrit per un sicilià en què es canta la imminent croada final contra el turc capitanejada per Alfons el Magnànim, el nou Eneas. Un dels herois principals d'aquesta obra és el *dux Blancus*. Joanot Martorell a Nàpols va viure notícies de primera línia d'aquest famós cabdill hongarès que va morir després de la batalla de Belgrad contra els turcs (juliol de 1456). I en aquest mateix ambient va conèixer la transformació del cabdill en personatge literari i èpic. D'altra banda, tampoc s'han de cercar referents concrets per al final tràgic i grandiloqüent del *Tirant*. En efecte, la glorificació de l'heroi amb una mort inesperada en el punt més alt de les seves gestes és un esquema narratiu de cròniques, novel·les i del cinema des d'Alexandre el Gran fins a Lawrence d'Àrabia. Un altre estimul d'ordre molt divers és aquest. Com ha explicat Francisco Rico, de Nàpols arriben les primeres notícies del romancer. La cort del príncep de Viana ve a confirmar-ho i al seu voltant apareixen narracions en vers de fets contemporanis en català i en castellà que es fan dir *romanços*. Això ens indica que el gènere era ben conegut en aquestes cercles. Doncs bé,

Martí de Riquer va assenyalar fa anys que a la cort de Constantinoble l'emperadriu canta a Hipòlit "un romanç ab veu baixa de Tristany com se planyia de la llançada del rei Marc" (capítol 263). Es tracta de la documentació més antiga del *Romance de don Tristán*, el qual devia venir de la cort de Nàpols i devia viatjar amb el príncep fins a casa nostra. El motiu és desconegut en la literatura peninsular medieval, i en canvi se'n tenen notícies a Itàlia des de primers del segle XIV i a *L'Intelligenza* ja es canta "*un lai come Tristan morie*". Penso que el *Tirant* és més que mai "*un tesoro de contento y una mina de pasatiempos*". Per contra, si bé la novel·la és dedicada a l'infant Ferran de Portugal, la marca portuguesa és molt lleugera. Es redueix al pròleg i a alguna nota. En concret, al famós vescomte de Branches, cosí germà de Tirant, el qual no apareix fins als capítols 189 i 292. Ho fa just un moment, i després ja al final de la novel·la. Les simpaties monàrquiques de la novel·la, tan contràries a la tradició catalana, són molt properes a les del príncep de Viana i dels seus familiars, que després constituïren un partit filofrancès i filocastellà. De fet, només s'expliquen en aquests anys en què sembla que les classes dirigents del país s'havien begut l'enteniment. I no tenen res a veure amb les simpaties portugueses, antifranceses i proborgonyones. El duc de Borgonya era oncle de Pere el Conestable. Era casat amb una germana del seu pare Pere, duc de Coïmbra. Si el príncep de Viana es considerava membre de la casa de França, Pere el Conestable s'hi considerava de la casa de Borgonya. De fet, alguns del partit profrancès exfamiliars del príncep de Viana són perseguits per la Generalitat, la qual va jugar la carta de Pere el Conestable per contrarestar les maniobres de Lluís XI de França i el seu partit a Barcelona. Tot això fa pensar que el *Tirant* ja estaria acabat a primers de 1464 o poc després. Potser va fer-hi algun retoc. Va introduir-hi algun nom per a algun personatge, com ara el vescomte de Branches, i va dedicar-lo al nou partit, constituït pels portuguesos, que acabaven d'arribar i d'imposar-se. Això explicaria també les contradiccions que s'observen en la novel·la al voltant d'aquest personatge, o el fet d'oblidar quan parla de l'orde de la Garrotera que el pare del comte d'Abranches que ve amb Pere de Portugal era membre d'aquest orde. Joanot Martorell buscava nou protector i la novel·la l'havia escrita pensant en una altra cort i en un altre senyor. Tot això ve a confirmar la tesi de Martí de Riquer i l'autoria única del *Tirant*. Al costat de les simpaties o antipaties autobiogràfiques, que haurem de continuar tenint presents per explicar personatges com Kyrieleison de Muntalbà, haurem de tenir en compte a partir d'ara l'ambient concret per al qual escriu. Es tracta d'un ambient cortesà, on la poesia i Ausiàs March, la prosa d'art, Aristòtil, el naturalisme mèdic i el saber en general s'han convertit en senyal de distinció. Així mateix, la mateixa transmissió dels papers a partir dels quals va treballar Joanot Martorell ens confirma aquest mateix ambient. Em refereixo al famós manuscrit de la Biblioteca Nacional de Madrid 7811, que reuneix la *Lletra de reials costums*, el *Guillem de Varoic*, *Flor de cavalleria* i la col·lecció de lletres de batalla. En aquest mateix manuscrit podem llegir l'intercanvi epistolar entre Joan Roís de Corella, comte de Concentaina i el poeta Francesc Ferrer, que hem situat en la cort del príncep de Viana i en el cercle de Pere Torroella. En el mateix manuscrit, més tard van copiar-s'hi lletres sobre bregues i bandositats de Barcelona i de Girona, i la consolatòria de Bernat Boïl al comte de Prades per la mort de Bernat Hug de Rocabertí. Això fa pensar que els papers de Joanot Martorell van continuar per Catalunya i que no van viatjar cap a València fins força més tard. Com he recordat més amunt, a finals del segle XV i a començament del segle XVI la cort i la noblesa van desplaçar-se en massa a València i amb ells van viatjar la literatura i també molts llibres.

Una cort i una literatura en la cort.

Per acabar, vull remarcar que amb la cort del príncep de Viana, de Nàpols a Barcelona, van venir cavallers, poetes, músics, copistes, humanistes i molts manuscrits i cançons. No solament aquell manuscrit en el qual va copiar-se aquella *canción de Caldesa* (Biblioteca Nacional de París it. 590) i en el qual també trobem copiat un sonet que comença *Molti volendo dir che fosse Amore*, sovint atribuït a Dante en manuscrits tardans. D'Itàlia i de Nàpols va venir també un renovat interès per la poesia tradicional, llargament testimoniada en els poetes del cercle de Pere Torroella. I d'Itàlia i de Nàpols van venir ja llavors els primers estímuls del petrarquisme cortesà. La documentació publicada dels arxius dels Sforza ens fa conèixer que Carles de Viana a Milà va sentir unes cançons musicades de Leonardo Giustinian que van merèixer la seva atenció, i de Milà Francesco Sforza va enviar cap a Nàpols Todeschino perquè les cantés. Si bé és fonamentalment cert que el petrarquisme cortesà apareix a Nàpols en el regnat de Ferran I, ja durant els darrers anys del Magnànim comencem a tenir notícies dels lligams musicals amb les corts del nord i del centre d'Itàlia. No cal lligar amb Petrarca el sonet de Pere Torroella, però totes aquestes novetats estaven en l'ambient. I en Pere Torroella i en els poetes del seu cercle comencen a aparèixer alguns motius estilnovistes i petrarquescos. Des que Alfons el Magnànim havia marxat a la conquesta del regne de Nàpols, no apareixia cap gran compilació poètica; ara en poc temps se succeïren les compilacions i les còpies. Amb aquesta cort i amb la de Joan II s'han de relacionar els grans cançoners catalans de la segona meitat del segle XV i la constitució d'un cançoner d'Ausiàs March, bona part dels cançoners castellans d'origen aragonès, molts dels quals conservem en còpies executades aquests anys, i una colla dels de Juan de Mena. Bona part dels manuscrits de *cancionero* que avui custodia la Biblioteca Nacional de París cal reassignar-los i lligar-los amb aquesta cort. Si bé alguns d'ells contenen materials d'origen napolità, molts d'aquests manuscrits estaven a casa nostra en la segona meitat del segle XV. Alguns contenen textos en català i entre els manuscrits catalans hi ha d'haver també materials procedents de Nàpols. Entre els manuscrits que s'han de reassignar en aquest ambient, hem de comptar el manuscrit de *Lo somni* de Bernat Metge a París (Biblioteca Nacional de París, esp. 305), que més tard fou propietat de Miquel Estela. També va pertànyer a ell l'important manuscrit de Juan de Mena esp. 229 de la Biblioteca Nacional de París. Als fulls de guarda que obren el llibre va fer-hi pintar el seu *exlibris*: un cometa i la llegenda "*le jour sen va*". D'un cometa en català, en diem una estela i per sant Miquel és quan el dia s'escurça. I va fer-se copiar la seves poesies al final del llibre, als fulls en blanc que restaven després de l'obra de Juan de Mena, en un llibre luxós que devia haver-li costat els seus diners. També Miquel Estela va viatjar cap a València com mostra el debat de Bernat Fenollar amb Joan Vidal, Joan Verdansa i Pere Vilaspinosa. La gent a l'edat mitjana viatjava i sovint ho feia seguint la cort, i amb ella viatjava la literatura d'una banda a l'altra de la Corona d'Aragó. En tot això no se'ns hauria d'escapar que tres de les plomes més brillants del programa literari del príncep de Viana procedien totes tres del ducat de Gandia, del qual Carles de Viana havia estat desposseït pel seu pare l'octubre de 1451. A l'edat mitjana, com ara, la literatura era també una arma política i Joan Roís de Corella no va dubtar a donar-li el títol de "lloctinent de la divina majestat" apel·lant a una autoritat superior a la del rei en els drets de la primogenitura que el seu pare no li volia reconèixer. El mobiliari i els tapissos que ornaven les parets del palau Desplà, els paraments dels llits, les joies, les armadures, els llibres i la literatura representaven també a ulls de tothom la noblesa del príncep i els seus drets i les seves aspiracions polítiques. En això obrava com li havien ensenyat el seu pare Joan II, i els seus oncles Alfons IV el Magnànim i els infants Enric i Pere d'Aragó. Finalment, la cort s'havia desplaçat a les nostres terres i la poesia i la literatura en general van recuperar una peça clau en el sistema literari antic.